

# Socialdemokratisk eksil i Danmark og den indre tyske modstand: SOPADEs grænsesekretariat i København – Støtte til modstandsarbejdet i Tyskland

*Af Ralf Deppe*

Den 28. maj 1933 erklærede de af SPDs hovedbestyrelsesmedlemmer, der var blevet sendt til Prag, at de var den selvstændige hovedbestyrelse for Socialdemokratiet i Eksil, og at de i strid med de hovedbestyrelsesmedlemmer omkring Paul Löbe, der var blevet i Berlin gjorde krav på den politiske ledelse af partiet. Eksilledelsen, der tog navnet SOPADE, besluttede på sit hovedbestyrelsesmøde den 28. maj 1933 at opbygge såkaldte »grænsesekretariater« i Tysklands nabolande, der skulle etablere og udbygge forbindelsen mellem hovedbestyrelsen i Prag og de partifæller, der i Tyskland deltog i modstandsarbejde.

I Danmark oprettede man grænsesekretariatet København, der skulle varetage kontakten med socialdemokraterne i Hamborg, Slesvig-Holsten, resten af Østersøkysten, Bremen og Hannover. Den ansvarlige grænsesekretær i den danske hovedstad var Richard Hansen fra Kiel, der i sin person forenede funktionerne som leder af det socialdemokratiske emigrationskontor og af Matteotti-komiteen samt i juni 1933 blev SOPADEs tillidsmand for socialdemokraternes illegale arbejde i Nordtyskland. Hansen var kommet til København den 26. maj 1933 og påbegyndte arbejdet i grænsesekretariatet den 8. juni 1933. Det danske Socialdemokrati stillede lokaler og midler til rådighed for ham i partikontorets bygning, efter at SOPADE i Prag havde bedt det danske parti om at støtte deres grænsesekretariats arbejde så meget, man kunne.<sup>1</sup>

I et brev til Otto Wells skrev Hansen den 8. juni 1933 til Prag, at han



havde påbegyndt sit arbejde i København i samarbejde med de danske partifæller: »Det vedlagte flyveblade blev i søndags uddelt af unge danske kammerater til tyskere på udflugt. På min tur til Nordslesvig har jeg med de kammerater, der kan komme på tale, yderligere diskuteret og fastlagt mulighederne for at skaffe materiale til Tyskland«.²

Det danske parti lovede SOPADE at anvise Richard Hansen økonomiske midler til at opbygge grænsesekretariatet: »Vi vil herfra yde økonomisk støtte til jeres informationsmateriale til kampen i Tyskland.«³ Ganske vist led Richard Hansens plan om at sende materiale ad søvejen til Slesvig-Holsten og Hamborg skibbrud, »fordi vore tre sejlbåde stationeret i Kiel er blevet stjålet af SA. De danske fiskere anløber på grund af den høje told ikke mere tyske havne, og de tyske fiskere er upålidelige i enhver henseende«.⁴ De første materialesendinger fra grænsesekretariat København til Tyskland nåede endelig med kurer og med posten frem til de socialdemokrater, der arbejdede i modstandskampen.

»Der vil ske fremsendelse med postvæsnet på den måde, at jeg gør forsendelserne helt færdige herfra, de bliver så bragt over grænsen og postet i de forskellige større byer. For at kunne gennemføre dette arbejde er der kun brug for et lille apparat i Slesvig-Holsten og Hamborg.«⁵ De første sendinger fra grænsesekretariat København blev altså gennemført i eget regi med økonomisk og personlig hjælp fra det danske søsterparti, uden at SOPADE i Prag var tvunget til at bruge ressourcer på det. Først fra efteråret 1933 kunne der etableres en regelmæssig forbindelse mellem Prag og København over Polen. Ad denne rute afsendtes de første udgivelser, der var kommet på Karlsbad-forlaget »Graphia«, så som »Neu Beginn«, »Neuer Vorwärts« i lille format, samt det senere fremstillede »Sozialistische Aktion« fra Gdynia til København i lukket postsæk.⁶

Det var også først fra efteråret 1933, at de socialdemokratiske modstandsorganisationer i Hamborg kunne genoptage arbejdet; de modtog ikke alene materiale til brug i Hamborg, men også det til Bremen og Hannover, som blev videresendt med kurer til disse byer. Walter Schmiedemann, der var den ansvarlige i den illegale organisation for forbindelsen til Danmark, siger om grænsesekretariat Københavns betydning: »I mellemtiden havde vi optaget forbindelsen med København. Selvom vi ikke kunne få økonomisk hjælp derfra, ... lykkedes det os dog at få materiale fra København og derfra via Tjekkosllovakiet til Hamborg. I Flensborg havde vi en partifælle, der var chauffør, der havde lov til regelmæssigt at krydse grænsen. ... der var ingen slange i hans reservehjul, men derimod en masse blade, som han havde med til os.«⁷



I foråret 1934 havde kurer tjenesten mellem København og Nordtyskland åbenbart vist sig at være så stabil, at man rejste i pendulfart mellem København og Hamborg, hvor den derværende organisation fungerede som fordelingscentral for resten af Nordtyskland. I en udførlig beretning for første halvår af 1934 redegjorde Richard Hansen overfor Erich Ollenhauer for situationen vedrørende materialeforsendelsen over grænsen til Tyskland: »Det samlede arbejde foretages efterhånden ved hjælp af individuelle repræsentanter i Hamborg, så at jeg er af den opfattelse, at man kan give det organisatoriske arbejde fastere rammer. Hvis du er enig, vil der i fremtiden blive etableret en mere permanent sammenslutning mellem ledelsen i Hamborg med, ikke kun som hidtil med Slesvig-Holsten, men også med Bremen, Hannover, Lybæk og Rostock.«<sup>8</sup>

Det tyder også på, at modstandsorganisationen i Hamborg var blevet stærkere, at der fra hamborgernes side var en stigende efterspørgsel efter materiale fra grænsesekretariatet København, således at Hansen måtte skrive til Prag: »Hamborgerne forlanger nemlig, hvis det overhovedet er muligt, tre gange så meget materiale, som vi hidtil har sendt dem. Men

En rundskrivelse fra »Neuer Vorwärts« hvori der reklameres for tidsskriftet »Sozialistische Revolution«. (ABA)

Neuer  
**Vorwärts**  
Sozialdemokratisches Wochenblatt

---

VERWALTUNG KARLSRAD  
HAUS »GRAPHIA«, VERMIDLERSTR. 100  
POSTFACHENUMMER PRAG 19. 46186

Karlsrad, im November 1933.  
6

AN  
die Hauptorgane  
der der SA angeschlossenen Parteien.

Erste Genossen!

In der Anlage übermitteln wir Ihnen das 7. Heft der bereits vorausgekindigten deutschen theoretischen Monatsschrift

**„Sozialistische Revolution“**

mit der Bitte, Sie es schriftlich Ihre Aufmerksamkeit zuzuwenden.

Diese Zeitschrift wird von Partei-Vorstand der SED herausgegeben. Sie soll Beiträge sozialistischer Schriftsteller inner- und ausserhalb Deutschlands annehmen, die sich vorwiegend den Fragen, die durch die faschistische Gegen-Revolution aufgeworfen sind, widmen. Der Leitartikel des ersten Heftes unterrichtet über die Aufgaben und Ziele.

Die Zeitschrift kostet in der BRD 2,- RM und im Ausland 5,- RM pro Exemplar. Die Abonnementspreise sind aus der beiliegenden Preistabelle zu ersehen.

Wir würden es begrüßen, wenn Sie in Ihrem Organ auf den Neu-Erscheinens der „Sozialistischen Revolution“ hinweisen und Ihre Leser über den Inhalt der Zeitschrift aufklären würden.

Wenn Sie die Absicht haben Teile von Artikeln oder Artikel selbst zum Abdruck zu bringen, so sind wir sehr damit einverstanden und bitten Sie nur, den Abdruck unter entsprechendem Hinweis auf die Zeitschrift vorzunehmen.

In der Anlage übermitteln wir Ihnen eine kleine Notiz, die sich vielleicht ebenfalls zur Veröffentlichung eignet.

Mit sozialistischen Grüßen!

"Neuer Vorwärts"  
Verwaltung Karlsrad  
Haus Graphia, Kantstr.

anlegen.



foreløbig vil jeg være tilfreds, hvis jeg bare kan få de hidtidige mængder over, og jeg har aftalt med dem, at de så simpelthen må mangfoldiggøre mere materiale.«<sup>9</sup>

Men den tid, hvor det socialdemokratiske modstandsarbejde i Hamborg og Nordtyskland fungerede med støtte fra SOPADE-grænsesekretariatet, var kort. 1934 udgjorde højdepunktet i de »gode forbindelser« mellem Hamborg og København. Det første afgørende tilbageslag skete allerede i november 1934, da Walter Schmedemann og seks andre socialdemokratiske modstandsfolk i Hamborg blev arresteret,<sup>10</sup> og Gestapo således smadrede ledergruppen for det illegalt arbejdende parti, og der således var fare for, at kureren mellem København og Hamborg skulle blive afsløret. Ganske vist lykkedes dette ikke denne gang Gestapo, men kontinuiteten i materialeleverancerne på det høje niveau, de havde nået i midten af 1934 blev afbrudt, fordi de folk, der var til rådighed som anden ledergruppe, havde betydeligt mindre erfaring end Schmedemann-gruppen.<sup>11</sup> I august 1935 lykkedes det så Gestapo at arrestere den anden illegale ledelse i Hamborg samt en kurer fra Flensborg, der var medlem af det socialdemokratiske grænseapparat ved den dansk-tyske grænse.<sup>12</sup> Dermed var forbindelsen til København blevet alvorligt ramt og »det illegale arbejde ... i Hamborg var blevet umuliggjort.«<sup>13</sup>

Richard Hansen, der var nervøs og chokeret over arrestationerne i Hamborg, beklagede sig den 4. november 1935 til Erich Ollenhauer over, at man ikke fulgte hans anvisninger ved offentliggørelsen af kurerreportererne i Prag: »Jeres grønne rapporter følger ikke mine anvisninger om offentliggørelse, der er alt for mange antydninger af, at materialet kunne stamme fra København.«<sup>14</sup> Hansen var åbenbart bange for, at for åben rapportering fra Tyskland kunne bringe hans sidste forbindelseslinier dertil i fare. Efter Gestapos tiltagende »succeser« med at smadre modstandsgrupperne var der god grund til at nære denne frygt. I årene 1936 og 1937 blev forbindelserne mellem grænsesekretariatet i København og den socialdemokratiske modstandsbevægelse i Nordtyskland kraftigt forstyrret af arrestationer i Hamborg og andre byer, og de kunne åbenbart kun aktiveres meget uregelmæssigt. Den 18. januar rapporterede Richard Hansen til Hr. Hugo (d.v.s. Erich Rinner) i Prag om noget, som tre partifunktionærer i Tyskland havde berettet uafhængigt af hinanden under samtaler i København: »De afviste på det bestemteste spredning af skriftligt materiale blandt vore partifæller, da det i betragtning af de ofre det førte med sig, ikke kunne betale sig, og da de kunne udrette tilstrækkeligt via mundtligt oplysningsarbejde i de kredse, de finder er egnet til det.«<sup>15</sup>



Kurerrapporterne fra Tyskland, i Hansens gengivelse, viste den angst, den ødelagte modstandsbevægelse havde for Gestapos ubegrænsede magt og terror. Befolkningens beredvillighed til at modtage det illegalt indsmuglede materiale var dalet drastisk: «... mine gamle tillidsfolk anser S.A. (Sozialistische Aktion) for overflødig og mener ikke, at der længere er behov for at udsende det. Jeg beder derfor om, at der bliver sørget for, at jeg for fremtiden kun modtager 70 eksemplarer af S.A. Der er kun et sted, hvor jeg har brug for dem.»<sup>16</sup> Den skriftlige korrespondance mellem København og Tyskland blev indstillet, fordi man ikke længere kunne anse det usynlige blæk, man havde anvendt, for tilstrækkeligt sikkert. Også kurerturene bragtes til ophør, fordi der praktisk taget ikke blev bestilt mere materiale fra Tyskland, de »nødvendige informationer« skulle »for fremtiden« udveksles »ved regelmæssige personlige forbindelser« i form af besøg i København.<sup>17</sup>



Uffe Andersen var blandt kurerrerne, bosat i Sønderjylland, der bragte materiale til modstandsbevægelsen i Nordtyskland. Forlovelsesbillede af Uffe Andersen og hans senere kone Frida, begge aktive i den socialdemokratiske arbejderbevægelse. (ABA)



Således var den konkrete støtte af den nordtyske modstandskamp fra grænsesekretariat København brudt sammen fra midten af 1937, og Richard Hansen måtte den 1. juni 1937 rapportere til Prag: »Jeg har aftalt med hamborgerne, at der indtil videre ikke sker noget direkte illegalt arbejde, ingen pengeindsamlinger eller materialeuddeling osv. Man skal koncentrere hele opmærksomheden om forbindelser med virksomheder, rapportaflæggelse og, hvis det overhovedet er muligt, om hjælp til de fængslede og deres familier.«<sup>18</sup>

Der var åbenbart mellem 1937 og krigens udbrud kun sporadiske kontakter; det drejede sig om partifællers besøg hos Richard Hansen, hvor man så udvekslede rapporter om situationen i Tyskland eller den internationale situation.<sup>19</sup> Den funktion, som grænsesekretariat København egentlig skulle varetage, nemlig støtte til modstandskampen i Nordtyskland, var faldet bort, fordi de socialdemokratiske modstandsgrupper var blevet smadret af Gestapos terror.

## **Samtale med Robert Stille den 31. januar 1983 i København**

*R.D.: Hvornår begyndte dit illegale politiske arbejde, og hvad bestod din aktivitet i?*

R.S.: Efter aftale med Richard Hansen opbyggede jeg i slutningen af 1934 en kurentjeneste mellem Sydjylland og Hamborg og rejste selv som kurer til Hamborg. Fordi jeg i mellemtiden havde lært dansk, skaffede den danske partiorganisation mig et pas, sådan at jeg officielt kunne rejse til Tyskland som dansker.

*R.D.: Hvad var det for noget materiale, der skulle til Tyskland?*

R.S.: Jeg kan huske, at vi bragte »Neuer Vorwärts« i tyndt tryk og lille udgave over grænsen inde i cykelhjul, desuden havde vi Pragermanifestet<sup>20</sup> som »Tarnschrift« samt flyveblade produceret af det danske parti i Haderslev. Min kontakthand i Hamborg var som regel Walter Schmedemann, der bragte materialet videre, desuden en partifælle ved navn Paul Bromme. Jeg tog disse kurenture indtil 1938, hvorefter det ikke længere var muligt, fordi den illegale partiorganisation i Hamborg var blevet smadret. Nye kammerater kunne helt klart ikke rykke ind på posterne, fordi Gestapos terror var helt uhyrlig, og ethvert forsøg på reetablering blev kvalt i fødslen.



## Samtale med Robert Blum den 8. februar 1983 i Hamborg

[...]

I juli 1933 modtog jeg en anonym telefonopringning, om at en arrestationsordre mod mig ville blive tilbageholdt indtil den 1. august. Der skulle efter sigende være en anklage mod mig som ophavsmand til brud på ro og orden. Eftersom min far allerede sad i koncentrationslejr, tog jeg til Berlin for at møde Franz Klühs og få råd, om jeg skulle forlade landet eller afvente retssagen. På baggrund af at jeg ikke kunne være til megen nytte for min familie, hvis jeg var i fængsel, rådede Klühs mig til at tænke på at flygte fra Tyskland og gav mig en adresse i Flensborg, via hvilken jeg ville have en chance for at komme til Danmark. Det viste sig, at adressen i Flensborg skulle blive en mellemstation, fordi kammeraterne her gav mig en adresse i Harrislev Mark, og derfra skulle jeg sluses over den grønne grænse. Ganske vist måtte jeg blive flere dage i Harrislev Mark, hvilket var meget farligt: Gestapo havde lige opdaget en »rute« over grænsen. Den blev nu særligt skarpt bevogtet, og alle fremmede i byen var specielt mistænkelige. Efter et par dage lykkedes det så alligevel endeligt, og jeg kom over grænsen ved Padborg, der blev jeg modtaget af lokomotivfører Lassen, der var tillidsmand for det danske parti og den første kontakt i Danmark for mange emigranter fra Tyskland. Lassen sørgede for, at jeg kom til Sønderborg og derfra videre med skib til København.

I København meldte jeg mig først på partikontoret hos Richard Hansen, der anerkendte mig som politisk flygtning og intervererede for mig hos Matteotti-komiteen, så jeg kunne få økonomisk hjælp. Derefter skulle jeg melde mig til fremmedpolitiet, hvilket skete uden problemer ... I november 1933 fik vi mulighed for at leje en villa billigt på Bornholm, for at kunne leve billigere og arbejde bedre. Vi, det var Otto Körner, Dr. Werner Tietz og hans kone, Alex Thiel, Karl Rowold og jeg. Vi fik hurtigt opholdstilladelse på Bornholm, som helt ubyrokratisk blev forlænget tre måneder senere, og næsten automatisk blev forlænget derefter, idet politiet på Bornholm aflagde os et besøg og spurgte, hvordan vi sådan havde det. Vi fortalte dem så, hvad vi gik og lavede, og så var den sag ude af verden. Vi fik ingen generel arbejdstilladelse, men der var næsten altid mulighed for at arbejde i det bornholmske fiskeri og i stenbruddene samt i skoven. Desuden var det ikke forbudt at gå i lære, og derfor blev jeg fra efteråret 1936 typograflærling, og min løn for det var 30 kroner om ugen.



*R.D.: Hvordan formede det politiske arbejde og det illegale arbejde mod Det tredje Rige sig?*

R.B.: Jeg kan ikke sige noget om det politiske arbejde og diskussionerne i København, da vi jo var på Bornholm og ikke fik så meget at vide, om hvad der foregik i København. Men Bornholm var godt nok en vigtig faktor i modstandsarbejdet, tror jeg. I begyndelsen af 1934 havde jeg en samtale med Richard Hansen i København, hvor han pålagde mig at opbygge en »rute« fra Bornholm til Tyskland for at kunne få bragt materiale dertil. Min første »rute« var med bornholmske fiskere, der tog materialet med til Kolberg, hvor det blev modtaget af en kammerat, der regelmæssigt rejste mellem Hamborg og Kolberg. I Hamborg var Walter Schmedemann den, der modtog skrifterne. For det meste bestod sendingerne af »Neuer Vorwärts« i lille format, af Gerhart Seegers »Oranienburg«<sup>21</sup> samt af Pragermanifestet.

*R.D.: Modtog I også illegalt materiale fra Tyskland til Danmark via jeres »ruter«?*

R.B.: Nej, der var ikke den slags forbindelser. Senere måtte jeg så opbygge en anden »rute«, fordi fiskerne i Kolberg havde fået vanskeligheder med toldvæsenet, hvilket heldigvis ikke skyldtes vores materiale, men spiritussmugling. Under alle omstændigheder blev de fra da af regelmæssigt undersøgt af tolden og Gestapo, og så var den »rute« røget. Jeg opbyggede nu en ny »rute«, idet jeg kontaktede en matros, der sejlede på færgen mellem Rønne og Kolberg. Han smuglede materialet fra borde, og det blev bragt videre med en lastvogn til Hamborg. Vi skulle også organisere leverancer til Berlin, men de ophørte allerede i 1937, fordi partiorganisationen i Berlin var blevet totalt smadret. Nogle gange blev vi også kontaktet af Den internationale Transportarbejderføderation (ITF) med anmodning om at skaffe flyveblade til Tyskland via vores »rute«.<sup>22</sup>

[...]

**Noter:**

1. Transskription af et lydbandsinterview med Richard Hansen den 14. februar 1964 i Kiel, s. 8-11; ABA, Richard Hansens arkiv.
2. Brev fra Richard Hansen til Otto Wels, København, den 8. juni 1933; AsD, Bestand SOPADE Emigration, mappe 47.
3. Brev fra partisekretær Hedtoft-Hansen til SOPADE, København, den 12. juni 1933; AsD, Bestand SOPADE Emigration, mappe 122.



4. Brev fra Richard Hansen til Otto Wels, København, den 8. juni 1933; AsD, Bestand SOPADE Emigration, mappe 47.
5. Idem.
6. Transskription af lydbandsinterview med Richard Hansen den 14. februar 1964 i Kiel, s. 10; ABA, Richard Hansens arkiv.
7. Schmedemann, Die Tätigkeit der Eilbeker Genossen in der Widerstandsbewegung nach dem Verbot der SPD im Jahre 1933, trykt manuskript, o.O. o.J. (Hamburg 1948).
8. Brev fra Richard Hansen til Erich Ollenhauer, København, den 26. juli 1934; AsD, Bestand SOPADE Emigration, mappe 48.
9. Idem.
10. Schmedemann, Die Tätigkeit, s. 4.
11. Smlg. Karl Ditt, Sozialdemokraten im Widerstand. Hamburg in der Anfangsphase des Dritten Reiches, Hamburg 1984, s. 88.
12. Idem, s. 88.
13. Schmedemann, Die Tätigkeit ..., s. 4.
14. Brev fra Richard Hansen til Erich Ollenhauer, København, den 4. november 1935; AsD, Bestand SOPADE Emigration, mappe 48. De grønne rapporter blev udsendt hver måned i et begrænset oplag med navnet »Deutschland-Berichte der Sopade« fra 1934 til 1940. En dansk udgave udkom fra 1936 til 1940 først som »Tysklands-Beretninger, siden som »Information«.
15. Brev fra Richard Hansen til »Herrn Hugo«, København, den 18. januar 1937, AsD Bestand SOPADE Emigration, Korr. Rinner nr. 13.
16. Idem.
17. Idem.
18. Brev fra Richard Hansen til Erich Ollenhauer, København, den 1. juni 1937; AsD, Bestand SOPADE Emigration, mappe 48.
19. Brev fra Richard Hansen til Erich Ollenhauer, København, den 3. januar 1939; AsD, Bestand SOPADE Emigration, mappe 49.
20. Prag – manifestet var SOPADE's program, vedtaget i Prag i 1934. Under indtryk af nederlaget i 1934 var det præget af en genoptagen af marxistiske metoder i analysen.
21. Gerhart Seeger var et af SPD's rigsdagsmedlemmer, der havde været i koncentrationslejr. Han udgav »Oranienburg. Erster authentischer Bericht eines aus dem Konzentrationslager Geflüchteten« på SPD' exilforlag Graphia i Karlsbad (Karlovy Vary). Bogen udkom i 1934 og udgaves ligeledes som »Tarnschrift«. Forlaget Fremad udgav den samme år på dansk.
22. Se Helmut Esters og Hans Pelger: Gewerkschafter im Widerstand, Bonn 1983.



